

Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata

I

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára egyidős magával az Akadémiával, s története szorosan kapcsolódik az Akadémia történetéhez.¹

Az Akadémiai Könyvtár alapítása kevéssel az Akadémia alapítása után, 1826. március 17-én történt, s gróf TELEKI Józsefnek, az Akadémia első elnökének nevéhez fűződik. TELEKI 30 000 kötetes családi könyvtárát az országgyűlés előtt tett nyilatkozatával, mint elidegeníthetetlen alapítványt ajánlotta fel a Tudós Társaság céljaira.²

Az Akadémiai Könyvtár azonban — e nagylelkű alapítvány ellenére is — meglehetősen nehezen bontakozott ki. Történetének első időszakát (1826—1864) a gátló tényezők ellen folytatott küzdelmek töltik ki.

Az első időkben az Akadémia szűkös pénzügyi helyzete miatt nem igen gondolhatott könyvtárának megszervezésére. Nehezen gyarapodó alaptőkéjének kamataiból a legszükségesebb költségeket (az akadémikusok és tisztviselők honoráriumát, a kiadványok előállítását és a kitűzött pályadíjakat) is csak ügyel-bajjal lehetett fedezni.³ Hivatalos helyiségei egy városi bérleti szállás keretei között különben sem nyújtottak lehetőséget könyvtár felállítására.⁴ Így a TELEKI-könyvtárt több mint egy évtizedig nem lehetett az adományozótól átvenni. A reménytelennek látszó viszonyok között TOLDY Ferenc, akit 1835-ben választottak az Akadémia titkárává,

¹ Tanulmányunk célja kettős: egyrészt vezérfonal akar lenni az Akadémia Könyvtár történetének készülő monográfiájához, másrészt régen esedékes tájékoztató könyvtárosaink számára. Megállapításai főleg nyomtatott forrásanyagra (az *Akadémia Évkönyvében*, *Névkönyvében*, *Almanachjában* és *Értesítőjében* foglalt jelentésekre és egyéb közlésekre) támaszkodnak, de sok vonatkozásban a levéltári anyagot (igazgatósági, nagygyűlési, kisgyűlési jegyzőkönyveket, aktákat) is figyelembe veszi. A mélyebbre hatoló részletkutatások feladata lesz a hiányzó vagy homályos kérdéseket megvilágítani, illetőleg korrigálni. Mint általános áttekintést, szem előtt tartottuk MELICH Jánosnak e tárgyban készült, az akadémiai levéltárban levő kéziratos dolgozatát is (*Az Akadémiai Könyvtár megnyitásának százados évfordulójára. 1844. dec. 23. — 1944. dec. 23.*), de adatgyűjtésünk és előadásunk a maga egészében az említett forrásokra támaszkodik.

² Az alapítólevél latin szövegét l. *Acta Comitiorum Regni Hungariae 1825—1827. Tom. I. p. 281.* — Egykorú kéziratos másolata az Akadémiai Levéltárban 73/1838.

³ *Névkönyv a Magyar Tudós Társaságról 1832-re.* Pest, 1832. 34—36. l.

⁴ Az Akadémia első szállása a Dunasoron, az ún. DERON-házban volt, amely a mai GRESHAM-palota helyén állt. V. ö. *Névkönyv a Magyar Tudós Társaságról 1832-re.* 20. l. — A második szállás a ma is meglévő TRATTNER—KÁROLYI-ház utcai frontjának I. emeletén volt (ma Petőfi S. u. 3. sz.). Ugyanezen ház egyik II. emeleti udvari részében, hét helyiségben rendezkedett be 1838-ban a Könyvtár. L. Akad. Lt. 140/1855. és Ig. Tan. jkv. 1836. szept. 10-i ülés.

vállalkozott a könyvtár megszervezésére.⁵ Első alapvető ténykedése folyóirattár és periodika-gyűjtemény létrehozására irányult. A TELEKI-féle pénz-alapra támaszkodva, rendszeressé tette a legfontosabb külföldi tudományos folyóiratok járatását, s megszervezte a kölcsönző szolgálatot. Ezzel párhuzamosan gyors ütemben s egyre növekvő körben kapcsolatot létesített Európa és Amerika kiemelkedő jelentőségű akadémiaival és tudományos társulataival a kurrens jellegű kiadványsorozatok állandó kicserélése érdekében. A legelső csereviszonyokat a berlini akadémiaival, a philadelphiai természettudományi társasággal, a cseh tudományos társasággal, a müncheni akadémiaival, az edinburghi királyi társasággal és a florenzi akadémiaival sikerült megteremteni.⁶ Alapvető jelentőségű volt másfelől TOLDYnak az a törekvése, hogy ellássa az Akadémiai Könyvtárt a hazai friss nyomdatermékekkel is. Vásárlásokra csak igen szűk keretek között lévén lehetőség, akciót indított a hazai nyomdartermékeknek kötelespéldány-szolgáltatás formájában való megszerzésére. 1836-ban rendeletileg, 1840-ben törvényhozási úton sikerült is biztosítani a kötelespéldány-jogot.⁷ Ilyen módon lassanként megindult az Akadémiai Könyvtár könyv- és folyóiratgyűjteményének kialakulása. Mindezen túl fontos szerepet játszottak a könyvtár létrejöttében azok a nagyarányú, általában több ezer kötetre menő könyv- és könyvtárajándékok, amelyek egyes magángyűjtők (KRESZNERICS Ferenc, MARCZIBÁNYI Livius, Gr. BATTHYÁNY Gusztáv és Kázmér és SÁNDOR István) birtokából kerültek az Akadémiához, bár ezek inkább csak muzeális anyaggal szaporították az állományt.⁸

Ezt a sokoldalú gyűjtőtevékenységet néhány év múlva nyomon kellett követnie az anyag használhatóvá tételének. Miután sikerült a könyvtár számára egy külön bérleti szállást szerezni, 1839 nyarán TOLDY egy írrok segítségével hozzáfogott a rendezéshez, a felállításhoz és katalogizáláshoz. Három éven át tartó szakadatlan munka után, 1842 őszére a gyűjtemény használható állapotba került, s ettől kezdve rendelkezésére állt az akadémikusoknak. Most már nem volt akadály a TELEKI-alapítvány átvételének sem. Erre 1844 nyarán került sor, s miután a felállítás tüneményes gyorsasággal végbement, 1844. dec. 23-án megtörténhetett az ünnepélyes megnyitás.⁹

Ettől az időponttól kezdődik az Akadémiai Könyvtár szervezett működése. A TELEKI-alapítványból és a fentemlített szerzeményező tevékenységből létrejött állományát a megnyitáskor legalább 50 000 kötetre becsülték.¹⁰ Az anyag hét teremben volt felállítva, külön a TELEKI-rész, külön a szabadrendelkezésű rész. A TELEKI-alapítvány három csoportra tagolódott: külföldi tudományos irodalomra, magyar tudományos irodalomra, kézirat-, térkép- és incunabulum-gyűjteményre. Az incunabulumok száma 356, a kéziratkötegeké 600, az atlaszoké 480 volt.¹¹ A nem alapítványi anyag is három főcsoportból állt: folyóiratok és periodikák, könyvek, kéziratok és ritkaságok csoportjából. A könyvek egy ma már fel nem deríthető szakrendszerben

⁵ A Könyvtár kialakulását az 1844. dec. 23-án történt megnyitásig maga TOLDY mondja el. SCHEDEL Ferenc: *Az akadémiai könyvtár rövid története s mibenléte.* A M. Tudós Társaság Évkönyvei. VII. köt. 1842–1844. 86–91. l.

⁶ Uo. 87. l.

⁷ Akadémiai Levéltár (rövidítése ezután: AL. 1/1837.)

⁸ SCHEDEL: *i. m.* 87–89. l.

⁹ Uo. 88–91. l.

¹⁰ Uo. 91. l.

¹¹ Uo. 90. l.

voltak felállítva. A könyvtárban külön olvasó vagy tisztviselői helyiségek nem voltak; olvasásra és könyvtári munkára csupán a könyvvállványok között elhelyezett asztalok szolgáltak. A használatot eleinte csak egy betűrendes szerzői kötetkatalógus támogatta.¹² A helybeli olvasás (naponta 9-13 óráig) és a kölcsönzés egyaránt akadémiai tagokra korlátozódott; rajtuk kívül legfeljebb más elismert tudósok kaphattak engedélyt helyben dolgozásra.¹³ A könyvtárnak saját költségvetése nem volt; a könyvbeszerzésre, köttetésre és egyéb kiadásokra szükséges összegeket az Akadémia elnöke utalványozta. A könyvtári rendes folyókiadások évi összege a megnyitás után jó ideig nem igen haladta meg az 500 forintot.¹⁴ A könyv- és folyóiratbeszerzés rendszerint az akadémiai szakosztályok kívánsága alapján történt. A könyvtári személyzet — elvileg — két könyvtárosból, egy alkalmmilag kirendelt írnokból és egy altisztból állt; a vezető könyvtárnokot a TELEKI-alapítványból, a többieket az Akadémia pénztárából fizették. Gyakorlatban hosszú ideig csak egy könyvtáros és egy altiszt működött. Az első könyvtárkezelési és rendtartási utasítás 1848-ban készült, s nyomtatásban is megjelent.¹⁵

A könyvtárnak eképpen kialakult rendje 1865-ig nem sokat változott. Az 1848—49-es politikai események átmenetileg válságos helyzetbe hozták az Akadémiát. A levert szabadságharc nyomában járó abszolutizmus nemcsak az Akadémia működését korlátozta (1857. évi oktrojált alapszabályok), hanem közvetve anyagi alapjait is megrendítette.¹⁶ Ez a körülmény természetesen nem volt kedvező a könyvtár további fejlődésére. A gyarapodás forrásait nem lehetett a fokozódó tudományos igényeknek megfelelően bővíteni. A nagy ajándékozások folyama megállt, a vásárlások továbbra is szerény keretekben mozogtak és egyidőre a kötelezpéldányszolgáltatás is bizonytalanná vált. A külföldi csere volt az egyetlen eszköz, amellyel továbbra is nagy mennyiségű értékes anyaghoz juthatott a könyvtár.¹⁷

Az 1850-es években mégis többrendbeli fontos változás ment végbe a könyvtárban. 1851-ben TOLDY Ferenc, a könyvtár érdemekben gazdag adminisztrátora leköszönt megbízatásáról, s helyét átadta az első szabályszerűen kinevezett könyvtárnoknak, HUNFALVY Pálnak.¹⁸ HUNFALVY személyében a könyvtár vezetése a legjobb kezekbe került. A jeles szaktudós, a magyar etnográfia és az összehasonlító nyelvtudomány egyik megalapítója, TOLDYÉHOZ hasonló ügyszeretettel és rátermettséggel folytatta a könyvtárfejlesztés nehéz munkáját. Egy emberöltőre nyúló hosszú szolgálata alatt számos alapvető reformot hajtott végre, amelyeknek eredményei részben ma is fennállnak. Működésének kiemelkedő tényei ebben az első időszakban főleg két vonatkozásban mutatkoznak meg. Egyrészt kiváló értékű tudományos hagyatékok (JANCSÓ- és CZECH-könyvtár, DÖBRENTÉI- és GAÁL György-

¹² Kisgyűlési jegyzőkönyvek (rövidítése a következőkben: KGy.): 1842. nov. 26., 1844. jún. 24., 1844. okt. 12.

¹³ Utasítás a M. Akadémiai Könyvtár tisztviselői számára. Buda, 1848. 22—23. l.

¹⁴ Adatok: a M. Tudós Társaság pénztári jelentéseiben (Névkönyv 1844—48.) Igazgatósági jegyzőkönyvek (rövidítése ezután Ig.): 1850—63. Költségvetések.

¹⁵ Akadémiai Kéziratár Tört. 2° 23. — továbbá: Utasítás a M. Akadémiai Könyvtár stb. 27—28. l.

¹⁶ Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből 1831—1881. Bp., 1881. 16—25. l.

¹⁷ KGy. 1850—1864.

¹⁸ AL. 6/1851, 56/1851, 92/1851.

féle kéziratgyűjtemény, SOMSSICH-könyvtár) megszerzésében,¹⁹ másrészt a könyvtár gazdag kéziratgyűjteményéről való gondoskodásban. Ezzel a tevékenységgel kapcsolatban — mintegy belőle folyó következményként — sikerült a személyi státust is kibővíteni. Az alkönyvtárnokság megszervezésén kívül az Akadémia hozzájárult a kéziratári őri állás rendszeresítéséhez is.²⁰

Nagy veszteség volt a könyvtárra nézve TELEKI József akadémiai elnöknek 1855-ben bekövetkezett halála. TELEKI — az alapítványból folyó kötelezettségein túl — 30 éven át rendkívül bőkezű mecénása volt a könyvtárnak. Nemcsak hivatalból támogatta a könyvtár fejlődését, hanem haláláig magánpénztárából fedezte a külföldi folyóiratok előfizetését, s finanszírozta több jelentős könyvgyűjtemény megszerzését. Végreendetében saját személyi könyvtárával s egy újabb nagyszegű (24 000 forintos) pénzalapítvánnyal gazdagította az Akadémia Könyvtárát.²¹

2

Az 1860-as évtized első felében lezárult a könyvtár történetének kezdeti korszaka. Ekkoriban mind határozottabban rajzolódtak ki egy kedvező változás körvonalai. A fordulat a politikai viszonyok alakulásával függ össze: az abszolutizmus fokozatos felszámolásával és az önálló magyar államiség helyreállításával. A változás döntően hatott ki az Akadémiára. A nemzeti társadalom — az Akadémiában a magyar önállóság jelképét tisztelve — országos adakozással és új nagyszegű alapítványokkal erősítette meg a pénzügyi kűszködő és még mindig bérszálláson szorongó intézményt. Az országos akció nemcsak az alaptőkét emelte, hanem egy önálló székház felépítését is biztosította.²²

1864—65-ben Budapest egyik legszebb helyén, a lipótvárosi Dunaparton épült fel az Akadémia nagyszerű palotája. Harmincöt évi várakozás után a Társaság végre saját hajlékában rendezkedhetett be. Ez az áttelepülés a könyvtárra nézve különösen nagy jelentőségű volt. A megnyitás óta eltelt két évtized során ugyanis a gyűjtemény annyira megszaporodott, hogy az 1840—44-ben berendezett könyvtári helyiség — amely már annak idején is szűkös volt — teljesen alkalmatlanná vált rendeltetésének betöltésére. Az újabb gyarapodásnak pedig csak úgy lehetett helyet biztosítani, hogy át kellett térni az egymás mögött, kettes-hármas sorokban való felállításra. Így a 60-as évek elején a könyvtár rendje és használata már roppant nehézségekkel kűszködött.²³

Az új palotába való átköltözéssel a helykérdés a legkedvezőbbben oldódott meg. A könyvtár a dunaparti szárny földszintjén előre megállapított tervek szerint épült, s a fennálló igényeket teljesen kielégítő helyiségeket kapott. Főraktára egy 41 × 10,5 m terjedelmű, 6 m magas, középen kettős oszlopsorral tagolt, fent boltozattal záruló, templomhajóhoz hasonló csarnok lett. Ezenkívül még két mellékraktár épült az udvari részen. A használat

¹⁹ KGy. 1853. márc. 14. — AL. 70, 74/1856. 619/1860, 23, 24/1861.

²⁰ KGy. 1857. máj. 15., jún. 6. 1858. máj. 29. — Akad. Kéziratár: Tört. 2° 251.

²¹ Ig. 1855. ápr. — AL 40/1856.

²² *Vázlatok a M. Tud. Akadémia felszázados történetéből.* 143—165. l. és a csatolt táblázat. — Ig. 1853. márc. 14.

²³ SCHEDEL: *i. m.* 90. l.

céljára két egymásba nyíló, összesen 70 személyt befogadó olvasóterem épült. Nem hiányzott a könyvtárnoki dolgozószoba sem; e célra egy külön kis helyiség szolgált.²⁴

Ebben a keretben kellett az ekkoriban kb. 60 000 kötetre menő könyvtárt — a régi rendszer figyelmen kívül hagyásával — korszerű elvek szerint újra rendezni, felállítani és katalogizálni. A biztos szaktudást és rendkívüli testi-szellemi megerőltetést kívánó munkát HUNFALVY könyvtárnok két kollégájával, BUDENZ József alkönyvtárnokkal és RÓMER Flóris kézirattáros-sal, valamint három hivatalsegédde 1865 tavaszán kezdte meg. Az anyagot egyelőre a régi (TOLDY-féle) rendszerben állították fel. Már készen volt ugyan egy új, külföldi mintákat nem követő, hanem a gyűjtemény sajátos jellegének megfelelő szakrendszer terve is,²⁵ de ezt a könyvtár folyamatos használhatóságának követelménye miatt csak fokozatosan lehetett megvalósítani. Az új rendszer leglényegesebb újítása a könyvtár maradéktalan egyesítése volt, a TELEKI-alapítvány különállásának felszámolásával.²⁶ Ugyancsak fontos volt a könyvtár kiegészítő részét alkotó, de a könyvanyagtól elválasztva kezelt kéziratár megszervezése.²⁷ Egy év alatt — 1866 nyaráig — sikerült az ideiglenes felállítást végrehajtani. A főraktárban a hossz tengelyre merőlegesen, fülkeszerűen felállított, stílusosan kiképzett 4 méter magas faállványokon, közel 2500 m-nyi polcsonon foglalt helyet a könyvtár, az egyik udvari raktárban pedig a kéziratár. 1867 elején — a régi katalógus által nyújtott lehetőségek mellett — megnyíltak az olvasótermek, és megkezdődött a könyvtár használata.²⁸

A munka javát jelentő feladatokat, az új rendszer létrehozatalát és az új katalógusok elkészítését természetesen csak fokozatosan lehetett végrehajtani. Ez a feladat — a napi könyvtárosi funkciók állandó ellátása mellett és az újszerzeményi anyag előnyben részesítése miatt évtizedekre elhúzódott.

A vezető könyvtárnok még a megnyitás előtt kidolgozta az új használati szabályzatot. E szerint az olvasótermek minden héten öt napon, naponta délelőtt 10-től déli 13 óráig voltak használhatók; az akadémikus-olvasóterem ülések napján még délután 15 és 17 óra között is. Az előző évtizedek hagyományát követve, meglehetősen sok volt a szünnapok száma; zárva volt a könyvtár minden ünnepen és hétfőn, továbbá az akadémiai nagygyűlés hetében és a nyári akadémiai szünet két hónapjában. Az akadémikusok és egyetemi tanárok olvasását messzemenően megkönnyítették; a friss folyóiratokat és hírlapokat szabad használatra bocsátották, a raktárból kikért könyvek számát nem korlátozták, a kölcsönzés egy-két hónapra terjedt, s még a nyári szünidőben is lehetséges volt. A közönség számára a könyvtár használata viszont erősen korlátozott volt: senki sem kapott az olvasóteremben egyszerre egy könyvnél többet (szótárt és egyéb segédmunkákat nem számítva), s kölcsönzés nem volt.²⁹ Ez a rend 1875-től kezdve annyiban módosult, hogy a délelőtti könyvtárhasználat (11 és 13 óra között) csak akadémikusok számára volt lehetséges, a közönség csak délután 15—19 óra között látogat-

²⁴ KGy. 1865. márc. 20. és 1866. ápr. 9.

²⁵ KGy. 1863. febr. 23. és ápr. 27.

²⁶ AL 161/1863. és 240/1863.

²⁷ AL 809 és 814/1865.

²⁸ Akad. Ért. 1868. 33—35. l. HUNFALVY Pál jelentése.

²⁹ AL 1382/1865.

hatta a könyvtárat, az akadémikusok a délutáni időt is igénybe vehették.³⁰

Új rend alakult ki a könyvtár és az Akadémia közötti viszonyban is. A legfontosabb változás ebben a vonatkozásban a rendszeres könyvtári ellátmány biztosítása volt.³¹ 1865 után a könyvtári költségek állandó tételként szerepeltek az Akadémia költségvetésében. Az évi költségkeret — nem tekintve azt a 15 000 forintos egyszeri államsegélyt, amelyet az elnökség 1864-ben szerzett a nyilvános könyvtárrá való átalakulás előmozdítására³² — 1865-től kezdve néhány évig 1000 forint volt, 1869-től pedig — a kormány által biztosított állandó államsegéllyel — 5000 forintra emelkedett, s ezen a szinten maradt a 90-es évekig.³³ — A másik fontos rendezés a könyvtárvezetést az Akadémia részéről támogató és ellenőrző szaktestületnek (az ún. állandó könyvtári bizottságnak) 1865-ben történt létrehozása volt. Ez tett javaslatot a könyvtárat érintő minden lényeges (kezelési, rendezési, gyarapítási, feldolgozási) kérdésben az Akadémia vezető szerveinek.³⁴

Az adott új keretben és szabályozottságban megindult könyvtári élet 1914-ig, az első világháború kitöréséig folytonosan felfelé ívelő fejlődésben volt, bár a századfordulótól kezdve éppen a nagyarányú gyarapodás következtében már súlyos válságtünetek (hely- és személyzeti kérdés) is megfigyelhetők. A fejlődést mind a beszerzés és feldolgozás, mind a raktározás és használat területén beszédes statisztikai adatok bizonyítják.

Az évi gyarapodás 1885-ig 1500 egység körül mozgott, 1897-ig 2300-ra emelkedett, ettől kezdve 1914-ig pedig minden évben elérte a 10 000-et. A könyvtár tehát a szóbanforgó, csaknem félszázadra terjedő időszakban (1865—1914) mintegy 230 000 művel gyarapodott, ami — a folyóiratoknak, különböző periodikáknak és egyéb füzetes anyagnak kötetekbe foglalásával — kb. 160 000 kötetet tett ki. Vagyis az összállomány, figyelembevétel az első időszak (1831—1864) 60 000-nyi állományát is, 220 000 kötet körül lehetett.³⁵

A beszerzés forrásai — bőségi sorrendben — kötelespéldány-szolgáltatás, külföldi csere, külföldi vétel, illetve előfizetés és ajándék. Ezek aránya abszolút átlagszámokban:³⁶

1865—1885-ig	500 : 400 : 350 : 250	egység
1886—1897-ig	850 : 700 : 350 : 300	„
1898—1914-ig	8500 : 850 : 450 : 200	„

A nagyobb könyvgyűjtemények ajándékozása ebben az időszakban már ritkábbá vált; jelentékenyebb csak alig egy-kettő akadt, az 1200 kötetes PULSZKY-féle archeológiai gyűjtemény, az 1600 kötetes HADIK Gusztáv-könyvtár, a WALDSTEIN-féle gyűjtemény, a SZILÁGYI Dániel-féle orientalisz-

³⁰ M. Tud. Akad. Almanach 1876-ra. 240—422. l.

³¹ Az eddigi állapotra l. Ig. 1850—65. Költségvetések.

³² KGy. 1864. márc. 14.

³³ KGy. 1869. jan. 9. — Ettől kezdve l. az Akad. Ért.-ben évente közölt akadémiai költségvetési táblázatokat.

³⁴ AL 1382/1865.

³⁵ A számadatokat évről évre közlik az Akad. Ért.-ben közzétett könyvtári jelentések.

³⁶ Uo.

तिकai könyvtár, valamint a SISKOVICS-, REINER- és KATONA Lajos-féle gyűjtemény.³⁷

A kötelespéldányok megtízszereződése 1898-tól fogva az előző évi új kötelespéldány-törvénnyel áll összefüggésben, amely a korábbi hézagos, hanyag nyomdai beszolgáltatást szigorúan megrendszabályozta. — A külföldi csere fokozatosan, de mégis számottevően fejlődött: 1865-ben közel 100, 1880-ban mintegy 150, 1890-ben több mint 160, 1900-ban több mint 190 és 1910-ben több mint 230 akadémiával és tudományos intézettel folyt a kiadványok kicserélése. A vétel 1898 utáni fokozódását a költségvetési keretnek előbb 5000 forintról 6500 forintra (= 13 000 koronára), majd 18 000 koronára való emelése, továbbá ennek 1901-től újabb évi 2000 korona állami dotációval való megtoldása tette lehetővé.³⁸

Ezzel a jelentős mértékű gyarapodással párhuzamosan megfelelő ütemben haladt a feldolgozás. A régi és új anyag rendezése, felállítása és katalogizálása szakcsoportok szerint történt. A használat érdekeihez igazodó sorrend szerint, minden évben 2—3 szakot képeztek és katalogizáltak az 1863-ban készült, de később lényegesen módosított, teljességében 54 szakcsoportból álló új szakrendszer keretében. A háromtagú könyvtáros gárda (főkönyvtárnok és két alkönyvtárnok) időnként 2—3 írrok bevonásával évente átlag 2000 művet tudott feldolgozni. Feladatuk a gyarapodási (ún. járulék-) napló vezetésén kívül előbb kétféle (helyrajzi és szak-), utóbb 1888-tól háromféle (helyrajzi, szak- és általános) katalógus készítésében állt. 1865-től 1898-ig 58 000 műről készült címfelvétel. A helyrajzi katalógus fólió alakú kötetekből állt, az általános és a szakkatalógus negyedréte alakú cédulákból. A szakkatalógus (amely egy-egy szak anyagát a szerzők betűrendjében tartalmazta) a közönség katalógusa volt. Az általános katalógus csak a könyvtárosoknak állt rendelkezésükre.³⁹ A könyvtár legjelentősebb gyűjteményeiről (a folyóiratokról és periodikákról, a diplomatáriumokról és incunabulumokról) a századforduló körül nyomtatott tájékoztatók is megjelentek.⁴⁰ Az évtizedeken át kiegyensúlyozott feldolgozás, az 1897. évi kötelespéldány-törvény nyomán hirtelen felszökött gyarapodás miatt, komoly válságba került. A háromtagú tisztviselői kar nem tudott megbirkózni a megnövekedett feladatokkal; a feldolgozási átlag 1905-ig megmaradt a régi 2000-es szinten, s csak a világháború előtti utolsó tíz évben (alkalmi munkaerők fokozott bekapcsolásával) emelkedett 2900-ra. Ez annyit jelentett, hogy a korszak utolsó másfél évtizedében rengeteg feldolgozatlan anyag gyűlt fel a raktárakban.⁴¹

A feldolgozásnak fontos eredménye volt ez időszakban a különgyűjtemény jellegű kéziratár elrendezése, felállítása és katalogizálása. Ezt a munkát még RÓMBER Flóris (1861—1869-ig kéziratár) indította meg, majd az ő nyomán folytatta 1876—1891 végéig JAKAB Elek akadémikus történettudós

³⁷ DIVALD Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*. Bp., 1917. 96—98. l.

³⁸ Vö. Évi könyvtári jelentésekkel az Akad. Ért.-ben 1865—1913.

³⁹ Évi könyvtári jelentések az Akad. Ért.-ben. — Mindhárom katalógus még ma is megvan, sőt használatban van.

⁴⁰ JAKAB Elek: *A M. T. Akadémia Kézirat-tárának ismertetése*. Bp., 1892. HELLEBRANT Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában levő ősnymtatványoknak jegyzéke*. Bp., 1886. HELLEBRANT Árpád: *Diplomatáriumok és monumenták a M. T. Akadémia Könyvtárában*. Bp., 1909. *Folyóiratok és időszakos kiadványok a M. T. Akadémia Könyvtárában*. Bp., 1906. *Katona Lajos könyvtárának címjegyzéke*. Bp., 1911.

⁴¹ Könyvtári jelentések 1898—1913.

mint megbízott. A 2400 kötetet, illetve tékát magába foglaló anyagot a kor rendszerező divatja szerint könyvek módjára, szakrendszerben, tizenhat osztályban állították fel, az egyes szakokon belül négy nagyságcsoportban. Az anyaghoz (amely kötetes kéziratokon, analectákon és leveleken kívül mintegy 11 000 darab oklevelet is tartalmazott) általános és helyrajzi katalógus készült.⁴² Néhány év múlva azonban kitűnt, hogy sem az elrendezés, sem a katalógus nem felel meg a jogos igényeknek, és 1904-től új rendezés, illetve katalógizálás kezdődött, amely megint évtizedekig tartott.⁴³

A kéziratár mellett a századfordulón — magánosok ajándékaiból — egyéb különgyűjtemények is kialakultak. Ilyen volt az Akadémia első alapítójának, SZÉCHENYI Istvánnak kézirateit, könyveit és egyéb emlékeit tartalmazó SZÉCHENYI-Múzeum (1880 körül),⁴⁴ az ELISCHER Boldizsár-féle, 4100 egységből álló GOETHE-gyűjtemény (1895),⁴⁵ RÁTH György 2364 kötetes XVI—XVII. századi hungarica-gyűjteménye (1905),⁴⁶ amely az Akadémia hasonló jellegű és nagyságú állományát egészítette ki, végül KAUFMANN Dávid 2620 kötetes, világhírű kódexeket tartalmazó hebraica-gyűjteménye (1906).⁴⁷ Valamennyiről nyomtatott katalógus készült.

Ami a raktárviszonyokat illeti, a raktárak felszerelése sokáig hiányos volt (a főraktárba 1875-ben vezették be a központi gőzfűtést, a villanyvilágítást 1895-ben), férőhely tekintetében azonban 30 éven át (1895-ig), úgy látszik, kielégítő volt a helyzet, bár a szakok száma ekkoriban már elérte az 52-t. Helyhiány miatti panaszok először a 90-es évek közepén hangzottak el, de a helyzet csak az 1898-ban meginduló kötelespéldányozón következtében vált tűrhetetlenné. A raktár bővítés égető szükség lett. Az első világháború kitöréséig négy nagy bővítés történt. 1898-ban — lemondva a hírlapok további gyűjtéséről — a nagy udvari raktárban tárolt hírlapanyagot részben a Nemzeti Múzeum könyvtárának adták át, részben az alagsorba telepítették, s a felszabadult termet könyvraktárrá alakították.⁴⁸ 1901-ben a főraktár 52 állványának tetejére toldalékpalcokat építettek, ezzel újabb 9—10 000 kötet számára sikerült helyet nyerni.⁴⁹ 1909-ben a palota egyik elsőemeleti ötszobás szolgálati lakását szerezte meg a könyvtár, s korszerű vasállványokkal beépítve, mintegy 25 000 kötetet befogadó új raktárt teremtett.⁵⁰ Végül 1911-ben a palota földszintjén levő négyszobás főkönyvtárnoki lakást rendezték be raktárnak.⁵¹ Mindez azonban csak ideig-óráig segített a bajon.

A magyaránnyú fejlődés az olvasóforgalomban mutatkozott meg legkevésbé. Az újrarendezett Nemzeti Múzeumi könyvtár és az újonnan felépült Egyetemi Könyvtár nagy befogadóképességű olvasótermének 1875. évi megnyitása az egyetemi városrésztől kissé távolabb eső Akadémiai Könyvtárt

⁴² *Jelentés a Kéziratár rendezéséről. Kivonat Jakab Elek . . . előterjesztéséből.* Akad. Ért. 1892. 132—139. l.

⁴³ Akad. Ért. 1897. 231. l. Akad. Ért. 1905. 356—358. l.

⁴⁴ SZILY Kálmán — VISZOTA Gyula: *A Magyar Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeumának tárgyjegyzéke.* Bp., 1905.

⁴⁵ HELLER Ágost: *Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa.* Bp., 1896.

⁴⁶ Ráth György *regi magyar könyvtára.* Bp., 1905.

⁴⁷ WEISZ Miksa: *Kaufmann Dávid könyvtárának héber kéziratei és könyvei.* Bp., 1906.

⁴⁸ Akad. Ért. 1898. 104, 231—232. l. — 1899. 224—225. l.

⁴⁹ Akad. Ért. 1902. 243. l.

⁵⁰ Akad. Ért. 1910. 254. l.

⁵¹ Akad. Ért. 1912. 266. l.

kezdetől fogva mentesítette a túlforgalomtól. A 70 személyt befogadó két olvasóterem⁵² — úgy látszik — nem is volt kihasználva, mert az akadémikusok olvasóját valószínűleg a századvégi raktárszűke idején felerészben elfalazták és raktárrá alakították át. Az olvasóforgalom a szóbanforgó félszázad (1865—1914) folyamán alig változott. A látogatók száma 1910-ig évi 6000—10 000 között mozgott, ettől kezdve azonban, valószínűleg a Fővárosi Könyvtár és más szakkönyvtárak megnyitása következtében — 3500—5500-ra apadt. Valamivel több volt (6000—14 000) a használt művek száma. A kölcsönzési forgalom — a tudósok körére korlátozódván — természetesen jóval szűkebb keretek között mozgott, de ez is feltűnően egyenletes volt. Évente 130—200 személynek 400—1200 művet kölcsönzött a könyvtár. A kéziratárat évente 60—100 helyben kutató és 20—30 kölcsönző szaktudós vette igénybe. Az olvasóterembe kezdetől fogva bevezették a gázvilágítást, 1875-től a központi fűtést is.⁵³

Az Akadémiai Könyvtár fentvázolt nagyarányú kibontakozása legnagyobb részben HUNFALVY Pál főkönyvtárnok érdeme. Minden, ami 1851 és 1891 között történt, tulajdonképpen az ő műve, mert az ő tervei, az ő irányítása, az ő ellenőrzése alatt ment végbe. Segítőtársai közül különösen kiemelkedik HELLEBRANT Árpád alkönyvtárnok, aki 1879-től állt a könyvtár szolgálatában, és nemcsak nagy könyvtártechnikai és elméleti szaktudásával, hanem a könyvtárt ismertető tudományos publikációival is megörökítette nevét. HUNFALVY után a könyvtár először FRÖHLICH Róbert (1892—1893), később HELLER Ágost (1894—1902), majd SZILY Kálmán (1905—1924) vezetése alá került. A két utóbbi nevéhez fűződik a raktárkérdés megoldása és a feldolgozás részleges reformja.

3

Az első világháború kitörésével véget ért az Akadémiai Könyvtár egyenesvonalú, nagyarányú fejlődése. 1914-től 1949-ig — a meg-megújuló súlyos politikai-gazdasági válságok következtében — a könyvtár többnyire igen kedvezőtlen körülmények között volt kénytelen funkcióit ellátni, s fejlődési vonala ehhez képest széles, mély hullámvölgyeket és rövid, alacsony emelkedőket mutat.

Az 1914—18-iki világháború romboló hatása a könyvtár életében fokozatosan mutatkozott meg. A pénzügyi helyzetben jó darabig nem állt be számottevő változás, 1918-ig az évi ellátmány csökkenése nem volt katasztrófális (19 800 koronáról 12 000 koronára csökkent), s nem esett hirtelen a pénz vásárló ereje sem, de a külföldi kapcsolatok megszakadása és a belső könyvtermelés visszaesése folytán a pénzerő egyre kevésbé volt célszerűen felhasználható. A külföldi csere és vásárlás csupán Németországra és Ausztriára korlátozódott. A cserekapcsolatok száma 1918-ig — az 1913-i állapottal szemben — 287-ről 87-re, a kapott csereanyag mennyisége 770 műről 320-ra, a külföldi vásárlás, illetve előfizetés mennyisége pedig 520-ról 150-re esett vissza. Jelentékeny volt a kötelese példányok apadása is: amíg 1913-ban 8900 mű érkezett be, 1918-ban csak 5700.⁵⁴

⁵² Magyar Minerva. V. köt. 1912—1913. Bp., 1915. 52—53. l.

⁵³ Vö. az Akad. Ért. egyes évfolyamaiban foglalt könyvtári jelentésekkel.

⁵⁴ Akad. Ért. 1914. 295—297, 1915. 307—310., 1916., 346—349, 1917. 280—282. 1918. 220—221., 1919. 162—163. l.

A bajt, amelyet a nagyértékű periodikák sorának megszakadása és egyáltalában a külföldi tudományosságtól való elszakadás jelentett, növelte a feldolgozás nagyarányú visszaesése és a raktárbővítés teljes megállása. A katalogizálás mértéke — mivel a tisztviselői kar továbbra is a hagyományos 3—4 főből állt, a kiegészítő írások alkalmazása viszont megszűnt, — évi 2900 műről 1000-re esett. 1918-ig fokozatosan megállt a kéziratár rekatalogizálása is.

Betetőzte ezt az általános visszafejlődést az olvasóforgalom csökkenése. Az egyre fokozódó szénhiány miatt az olvasótermet 1917-től kezdve a téli hónapokban zárva kellett tartani. Így a látogatók száma az 1913. évi 4500-ról 1918-ban 1100-ra, a használt művek száma 6300-ról 1800-ra fogyott. Ugyanekkor a kölcsönzési forgalom érthető módon némileg emelkedett: a kölcsönzők száma 150-ról 330-ra, a kölcsönzött művek száma 700-ról 800-ra nőtt.⁵⁵

Ez a válságos állapot hosszan átnyúlt a háború utáni évekre is. A háború okozta kiesések és mulasztások kellő ütemű pótlását sokáig gátolta az óriási méreteket öltött pénzügyi infláció. A könyvtár költségvetési kerete az 1918. évi 12 000 koronáról 1926-ig 78 500 000 koronára növekedett.⁵⁶ Az aggastyán SZILY főkönyvtárnok — aki 1905-ben mint nyugalmazott akadémiai főtitkár csaknem 70 éves korában lépett hivatalba — és közel 70 éves segítőtársa, HELLEBRANT alkönyvtárnok tétován állt a forgatagban. A külföldi vásárlásokat és folyóirat-előfizetéseket az értéktelen pénzzel nem sikerült megindítani; nem igen tudták felvenni a cserekapcsolatokat sem, mert — a magyar akadémiai könyvkiadás elakadása miatt — nem volt mivel cserélni.⁵⁷ Kívételszámba mentek azok a külföldi akadémiaik (London, Edinburgh, Róma), amelyek önkéntesen, ellenszolgáltatás nélkül is megküldték kiadványaikat. Így sokáig egyedül a kötelespéldány-szolgáltatás volt az a forrás, amely a könyvtár állományát gyarapította. A katalogizálás is akadoz a, csupán a háborús mértékben (évi 1000 mű) folyt, s ennek következtében tovább szaporodott a feldolgozatlan anyag. Fűtés híján folytatódott a pangás az olvasóforgalomban is.⁵⁸

A fordulat SZILY főkönyvtárnok halála (1924) és HELLEBRANT alkönyvtárnok csaknem egyidejű nyugalomba vonulása (1925. jan.) után bontakozott ki. 1925 elején a 69 éves FERENCZI Zoltán személyében a budapesti Egyetemi Könyvtárnak évtizedeken át volt igazgatója került a könyvtár élére. Az új főkönyvtárnoktól mint országoshírű könyvtári szaktekintélytől várta az Akadémia rendkívül lehangoltságát, a korszerű igényektől messze elmaradt könyvtárának felemelését. FERENCZI működése — az infláció tomlásának ellenére — két év alatt valóban jelentős eredményekkel járt. Hat főnyi, többnyire fiatal emberekből álló tisztviselői karával, akik közül ötöt 1923—24-től kezdődőleg — a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról szóló 1923. évi I. t. c. értelmében — a Közoktatásügyi Minisztérium bocsátott az Akadémia rendelkezésére, és 3 altiszttel⁵⁹ a következő tervszerűen megfontolt reformokat valósította meg. Alapvetésként még 1925-ben részben a palota újabban kiürített helyiségeiben, részben a szomszédos bérházban

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Akad. Ért. 1927. 64. l.

⁵⁷ Akad. Ért. 1922. 84. l.

⁵⁸ Akad. Ért. 1920. 21—22., 1921. 187—188., 1922. 84—85. l.

⁵⁹ M. Tud. Akad. Almanach 1924. 77—78. l., 1925. 75—76. l. 1926. 74—75. l., 1927. 76—77. l.

megszerzett üzlethelyiségek sorában sikerült három új raktárt biztosítani, mintegy 1700 folyómeter rakterülettel; ezáltal az ekkor 54 szakban csoportosított 262 000 kötetre menő állományt maradéktalanul elhelyezhette. Második lépésként újjáélesztette a tíz év óta teljesen lehanyaglott szerzeményezést. Megfelelő devizák biztosításával 1925-ben újból megindult a külföldi folyóiratok előfizetése, s a megújuló akadémiai könyvkiadás alapján széles körben elkezdődött a régi cserekapcsolatok újrafelvétele. Az eredményt az évi gyarapodás mennyiségének 6500—7000 műre való emelkedése jelzi, szemben az előző évek 2500—3500-as mennyiségével. Harmadik lépés a feldolgozás reformja volt. Ez egyrészt az egységes növedéknaplózás megindításában állt (eddig ugyanis szerzeményi csoportonként külön-külön történt a naplózás), másrészt az írógéppel való katalogizálás bevezetésében. Sor került végül az olvasószolgálat megjavítására is. A forgalom csakhamar a háború előtti színvonalra emelkedett, sőt könyvhasználat tekintetében még magasabbra (3000—4000 olvasó, 10 000—13 000 mű).⁶⁰

A nagy lendülettel megindult hasznos reformtevékenység FERENCZINEK 1927 tavaszán történt halála miatt sajnálatosan épp akkor maradt abba, amikor az új, értékálló valuta létrejöttével az Akadémia évi 120 000 pengő állandó államsegélyt nyert, s amikor, egészen váratlanul, egy tudománykedvelő arisztokrata, VIGYÁZÓ Ferenc végrendeletileg olyan hatalmas vagyont hagyott az Akadémiára, amilyennel az fennállása óta még nem rendelkezett. A VIGYÁZÓ-vagyon nagyszerű lehetőségeket kínált az Akadémiai Könyvtár gyökeres újjászervezésére.⁶¹ Ilyen átfogó jellegű, a századforduló óta esedékes korszerűsítésre azonban több okból nem került sor. Elsősorban azért, mert az Akadémia más célokat kívánta a VIGYÁZÓ-vagyonnal szolgálni, a könyvtárnak általában csak 6000—9000 pengős évi ellátmányt biztosított; másodsorban, mert alig néhány évi prosperitás után 1931-ben a világgazdasági válság következtében a jövedelmek megcsappantak; végül mert a könyvtárvezetés nem folytatta FERENCZI általános jellegű, újjászervező munkáját.⁶²

Az 1928-ban kinevezett új főkönyvtárnok, SZINNYEI József, jeles finn-ugor nyelvész mint nyugalmazott egyetemi tanár 71 éves korában vállalta el a könyvtár vezetését. Az adott problémákat — elődjével ellentétben — nem párhuzamosan, hanem egymásután kívánta megoldani. Először a háború és infláció okozta nagy könyv- és periodikahiányok pótlásában látta főfeladatát (1928). E vonalon megkezdett tevékenységétől azonban hamarosan eltért, s 1929—1935-ig, részben külső munkaerők bevonásával, katalogizálási munkákat végeztetett, úgyszólván teljesen mellőzve a külföldi vásárlásokat és előfizetéseket. Célkitűzésének megváltoztatására főleg az indította, hogy 1929-ben az említett nagy örökség részeként átvette az Akadémia a VIGYÁZÓ-család mintegy 17 000 kötetből álló, kódexekben, ősnymtatványokban, régi hungaricumokban és egyéb ritkaságokban gazdag könyvtárát, amelynek feldolgozása mellőzhetetlennek látszott. Ugyancsak katalogizálást kívántak az ugyanezen időben megszerzett más, értékes nagy könyvajándékok is (STEIN Aurélnak mintegy 1200 kötetes kasmiri könyvtára, KÉGL Sándornak kb. 2800 művet magában foglaló orientalisztikai gyűjteménye), nem is szólva

⁶⁰ Akad. Ért. 1927. 20—23. 1.

⁶¹ Akad. Ért. 1928. 175—178. 1., 1929/30. 88—100. 1., 1931. 88—107. 1, 1932. 303—312. 1. stb.

⁶² Akad. Ért. 1929/30. 76. 1., 1931. 60. 1., 1932. 296. 1. stb.

a régi ajándékokról és a kb. 40 000 kötetre menő kötelespéldány-maradványokról. A munka meghozta az eredményt: mintegy 134 000 műre terjedő anyagot sikerült katalogizálni, ami gyakorlatilag nemcsak a különböző ajándék-könyvtárak és a kurrens gyarapodás feldolgozását jelentette, hanem az évtizedek óta felgyülemlett roppant mennyiségű hátralékok felszámolását is. Szépen egészítette ki ezt a nagy jelentőségű teljesítményt az 1904 óta folyó kéziratári rekatalogizálás befejezése.

1936-tól kezdve a könyvtár ismét a külföldi vásárlások útjára tért vissza. Ezzel a programmal azonban elkésett: a beszerzéseknek 1939-ben lényegében véget vetett a második világháború kitörése. Az idáig beszerzett művek száma mindössze 765 volt. Ettől kezdve 1941-ig már csak a háborúnyújtotta szűk lehetőségek között tudott a könyvtár (évi 150—180 kötetet) beszerezni. Szerencse, hogy az 1925—26-ban megindított cserekapcsolatok — mivel jelentősebb pénz- és munkabefektetést nem kívántak — a katalogizálási időszakban is fejlődtek, s közel 190 állandó relációt eredményeztek.⁶³ Jórészt megoldatlanok maradtak a könyvtár alapvető fontosságú kérdései is. Számbajövő javulás csupán személyzeti vonatkozásban következett be, de ez is külső tényező segítségével. 1934-től 1943-ig a Közoktatásügyi Minisztérium összesen 4 gyakornokot, illetve középiskolai tanárt rendelt szolgálattételre a könyvtárba. Velük együtt 10-re emelkedett a könyvtárosok száma. Az altisztek száma viszont 3-ról 2-re csökkent.⁶⁴ A raktárkérdés terén lényeges változás nem történt. Az 1925—26-ban létesített új raktárak néhány év alatt megteltek; az újból fellépő helyhiányon 1932-ben nagyarányú anyagátrakással, illetőleg tömörítéssel és a főraktári fülkékben elhelyezett póttárványokkal próbáltak segíteni. A raktári s egyszersmind a feldolgozó munka megkönnyítését szolgálta a régi központi fűtőberendezésnek a főraktárban 1940 folyamán történt kicserélése. Munkaszobák híján tí. a megszaporodott tisztviselőket a raktárban kellett elhelyezni.

Ennyiben álltak azok az eredmények, amelyeket a század eleje óta s főképp az első világháború alatt a fejlődésben elmaradt Akadémiai Könyvtár színvonalának emelése érdekében másfél évtized alatt sikerült elérni. Jóformán még csak egy-két vonatkozásban állt elő többé-kevésbé megfelelő helyzet, s már ismét háborúba kerültünk, mégpedig olyan háborúba, melyben hadszíntérré vált az egész ország.

1943 nyarán, amikor a harcér Magyarországot határai közelébe került, a könyvtár új vezetőt kapott. Az elhalt SZINNYEI Józsefet MELICH János, a szláv filológia nyugalmazott egyetemi tanára váltotta fel. Az új főkönyvtárnok hivatalbalépésekor — 71 éves korát megcáfoló frissességgel — terjedelmes reformprogramot dolgozott ki a könyvtár korszerűsítésére. A reformok ideje azonban elmúlt, most már egyetlen feladatra kellett minden erőt összpontosítani: a könyvtár állományának a háborús pusztulástól való megmentésére.⁶⁵

1943 elején — tekintettel a bekövetkezett légiveszélyre — a budapesti nagy közgyűjtemények megkezdték legértékesebb anyaguk elcsomagolását, illetve biztonságba helyezését. Példájukat az Akadémiai Könyvtár is követte.

⁶³ Akad. Ért. 1929/30. 14—25. l., 1931. 30—45. l., 1935. 310—321. l., 1936. 137—147. l., 1937. 200—209. l., 1938. 163—172. l., 1939. 163—172. l.

⁶⁴ Magy. Tud. Akad. Almanach 1928. 82—83. l., 1929. 86—87. l., 1930. 89—91. l., 1931. 96—99. l., 1932. 101—103. l., 1935. 108—111. l., 1938. 115—118. l.

⁶⁵ AL. MELICH János: *Jelentés a Könyvtár 1943—44. évi állapotáról.*

Az elvégzendő munka igen sokrétű és felelősségteljes volt; ki kellett válogatni a könyvtár hatalmas anyagából azokat a darabokat, amelyek pótolhatatlan értéknek számítottak, ezekről jegyzéket, illetve mikrofilmet kellett készíttetni, s aztán mindent vízhatlan ládába csomagolva, kijelölt óvóhelyre szállítani. Az elrejtés több szakaszban zajlott le, s 1944 tavaszán zárult. A kódexek, a magyar irodalom és tudomány klasszikusainak kéziratai, az ősnymtatványok, a régi hungaricumok, a GOETHE- és KAUFMANN-gyűjtemény válogatott darabjai s más ritkaságok 30 ládába csomagolva részben a Nemzeti Bank veszprémi bombabiztos óvóhelyére, részben a budai Várhegy alatti fedezékbe, s innen később a Nemzeti Múzeum pincéjébe kerültek. Ezenkívül még rengeteg anyag (a kézirat- és academica-gyűjtemény, a katalógus) jutott az Akadémia saját pincéjébe is. A Budapest ellen intézett első nagy légitámadás (1944. április 3.) után sor került az olvasóterem bezárására, majd gyors egymásutánban megszűnt a többi életműködés is: a kölesönzés, a feldolgozó munka, a vásárlások, az előfizetések. 1944 nyarától kezdve korlátozott felügyeleti szolgálat keretében már csak két funkciót végzett a könyvtár: a kötelespéldányok átvételét és az akadémikusok kutatómunkájának támogatását.⁶⁶

A Budapesten 1944 karácsonyától 1945. február 14-ig lezajlott harcok alatt az Akadémia dunaparti épülete és vele a könyvtár rendkívül erős tűzhatásnak volt kitéve. A palotát számos romboló és gyújtóbomba érte, a könyvtárnak azonban sikerült a tűzvészttől megmenekülnie. Károk enélkül is bőven keletkeztek. Épület és berendezés majd minden helyiségben megrongálódott. Egyes mellékraktárak romok alá kerültek, másokban az állványok összedőltek, s több mint 1000 könyv szétroncsolódott, de sokat szenvedett maga a főraktár is, amely két hónapon át ablaktalanul tárva-nyitva állt az utca felé.⁶⁷

A romok eltakarítása és a földredőlt anyag felállítása rendkívül nehéz körülmények között (fűtés, világítás, víz nélkül) s csökkent létszámú személyzettel 1945 közti tavaszán kezdődött. Néhány hónap alatt a főraktárt és a tisztviselői dolgozószobát nagyjából sikerült annyira rendberakni, hogy az akadémikusok számára való kölesönzést meg lehetett indítani, de az olvasótermet — mennyezetének megrongálódása miatt — zárva kellett tartani. Egyéb munkák megindításáról nem lehetett szó, mert a könyvtár semmiféle pénzalappal nem rendelkezett, és sem a szükséges javításokat nem tudta elvégeztetni, sem a szükséges anyagokat (fűtőanyag, papíros, írószer) nem tudta beszerezni, sőt sokáig — a portókölttség miatt — a kötelespéldány-csomagokat sem tudta kiváltani. A Közoktatásügyi Minisztériumtól kapott segélynek nem lehetett hasznát venni a devalváció és a nyomában járó hallatlan méretű infláció miatt.⁶⁸

Az 1946. augusztusi pénzügyi stabilizáció után lassú javulás kezdődött, de az Akadémia vagyoni tönkremenetele miatt, még évekig nem tudott ellátmányt nyújtani. A könyvtárvezetés a legszükségesebb kiadásokra szükséges anyagiakat hulladékpapíros eladásából teremtette elő. 1946-ban 960, 1947-ben 5169 Ft volt az összbevétel. Ezekkel a szerény összegekkel is megpróbált okszerűen gazdálkodni a könyvtár. Elvégeztette a legszükségesebb

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ AL. 372/1948. és MELICH J.: *Jelentés a Könyvtár 1945–47. évi állapotáról.*

⁶⁸ Uo.

javítási munkálatokat (ablakozás, kisebb bútorkárok, írógépjavítás), sőt vásárlást és köttetést is megkísérelt.⁶⁹

A nehézségek ellenére 1946—47-ben két jelentős eredményt sikerült elérni. A fontosabb ezek közül kétségtelenül az 1943—44-ben elrejtett anyag feltárása és visszahozatala volt. A Veszprémbe került 10 láda anyagot csak hosszas nyomozás után sikerül megtalálni Ausztriában (Spital am Pyhrn-ben), ahová a háború alatt a Nemzeti Bank saját anyagával együtt kivitte. Ez 1946 őszén érkezett vissza, sértetlenül. Ugyancsak hiány és kár nélkül került elő a Nemzeti Múzeumban elhelyezett 20 láda anyag és az Akadémia pincéjében elrejtett részleg. De jelentős volt az a váratlan gyarapodás is, amelyre az 1945-ben feloszlott Nemzeti Casino könyvtárának átvételével tett szert a könyvtár. A mintegy 45 000 kötetnyi anyagot — pénzfedezet híján — két részletben (1946 tavaszán, illetve 1947 nyarán) középiskolás diákok szállították be az Akadémiára. A helyreállító jellegű munkák közül ezekben az években kiemelkedik a főraktár szakjainak újrarendezése és a nemzetközi cserekapcsolatok újrafelvétele (65 intézmény, 208 kiadvány). Nagyjában ugyanezek a munkák folytatódtak a következő (1948) évben is, de egyre erősebb ütemben és egyre szélesebb körben, mert a Közoktatásügyi Minisztérium ismételten új munkaerőket bocsátott a könyvtár rendelkezésére. Az összlétszám 1948 nyaráig 17 tisztviselőre és 3 altisztre emelkedett.⁷⁰

1948 őszétől kezdve megindult a nagyobbarányú, építkezésekre is kiterjedő helyreállítás, sőt ezen túl a könyvtárnak a népi demokratikus állami és társadalmi berendezéshez igazodó átszervezése is. E program végrehajtását az Akadémia új főkönyvtárnokra, KERESZTURY Dezsőre bízta. Mintegy félszázad óta KERESZTURY volt az első főkönyvtárnok, aki nem 70 év körüli életkorban, s nem a gróf TELEKI-család könyvtáralapító ágának kinevezése alapján nyerte el tisztét. Az átszervezés alapvető feladataként az új vezetés törekvése arra irányult, hogy a századforduló óta meglehetősen önmagába zárkózott könyvtárt az életbe eleven szálakkal visszakapcsolja. Mindenekelőtt a kormányhatóságokkal és társadalmi szervekkel igyekezett állandó jellegű érintkezést felvenni. Az új könyvtárpolitikai tájékozódás kedvező eredményei csakhamar megmutatkoztak, mégpedig éppen a legdöntőbb jelentőségű kérdésekben: a személyzet és a pénzügyi költségkeret kérdésében. A Közoktatásügyi Minisztérium, mint az utóbbi időben ismételten történt, saját költségvetése terhére újabb 17 tisztviselőt bocsátott az Akadémiai Könyvtár rendelkezésére. Így 1948—49 folyamán a könyvtári alkalmazottak száma elérte a 29-et: közülük 24 tudományos képesítésű tisztviselő volt, 2 adminisztratív munkatárs és 3 hivatalsegéd. Ugyanekkor a különböző kormány-szervek segítségével sikerült jelentős (250 000 Ft) pénzügyi alapot teremteni az újjáépítésre.⁷¹

Ezekre a személyi és pénzügyi lehetőségekre számítva, készült el a könyvtár munkaterve, amely az országos újjáépítés 3 éves tervéhez kapcsolódva nemcsak a megrongálódott olvasóterem és raktárak helyreállítását tűzte ki céljául, hanem új raktárak és munkahelyek építését és berendezését is.⁷²

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ AL. KERESZTURY Dezső: *Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának 1948. okt. 1. — 1950. márc. 1-ig végzett munkájáról.*

⁷² Uo.

Az 1949 elején megindult munkálatok valóban szép eredményekhez vezettek. Először az olvasóterem és a hozzácsatlakozó, folyóirat-olvasóvá átalakított terem helyreállítása és új berendezése történt meg.⁷³ Majd megépült a különgyűjtemények (kézirattár, régi hungarica- és ősnymtatvány-gyűjtemény) új helyisége. Ez a palota első emeletén, három teremben nyújtott férőhelyet mintegy 400 folyóméternyi anyag számára. A raktárnövelés programjából is megvalósult néhány fontos részlet. Sikerült a palotában levő akadémiai kiadóvállalati készletraktárt berendezésével együtt megszerezni, s ezzel 850 folyóméternyi új rakterületet biztosítani. Ezenkívül egy új, üveg-födémrel kettéosztott kisebb vasállványos raktár is készült 460 folyóméter férőhellyel. Mindez azonban még távolról sem elégítette ki a szükségleteket.

Az épülő új raktárak, a megnövekedett személyzet és az új pénzügyi keretek biztosították a bátrabb szerzeményezést. 1949-ben mintegy 7000 művel gyarapodott a könyvtár; ezek közül 2400 volt kötelespéldány, 2300 külföldi cserepéldány (240 intézettől), 1200 külföldi vétel és 1200 hazai ajándék. Ezenkívül 530 külföldi folyóirat és 170 hazai folyóirat, illetve periodika járt a könyvtárnak.

Az olvasóforgalom fellendülése szempontjából nagy jelentőségű volt az életbeléptetett új olvasótermi szabályzat, amely reggel 9 órától esti 20 óráig tette lehetővé az olvasást, és ezzel egy több mint 80 éven át fennálló gyakorlatot helyezett hatályon kívül. S valóban 1949/50 fordulóján az olvasók száma havi 350-ről 970-re ugrott fel, az olvasott művek száma 1100-ról 2400-ra. A kölcsönzési forgalmat ugyanekkor havi 130-as személyi és 200—300 kötet-átlag jellemezte.

Az átszervezési tervek közül egy akadémiai bizottság közreműködésével elkészültek egy országos jellegű orientalisztikai gyűjtemény felállításának tervei, sőt a létrehozására szükséges hitelkeret egy részét is sikerült biztosítani.⁷⁴

Mindezek a jelentős építkezések és reformok azonban csak bevezetői voltak egy küszöbönálló még szélesebbkörű és mélyebbreható változásnak, amely az 1949. évi új akadémiai törvény értelmében 1950 elején indult útjára.

BERLÁSZ JENŐ

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.